

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 7

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

TALABALARDA EKOLOGIK MAS'ULIYAT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI, MAZKUR JARAYONNING ARHITEKTONIKASI VA TAVSIFI

Ibragimova Shaxloxon Oyturaxonovna

Farg'ona davlat universiteti, katta o'qituvchi (PhD).

e-mail: ibragimovash@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1118-0725>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada pedagogik rakursda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirish muammosining nazariy-tarixiy asoslari, talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirishning kontseptual asoslari, talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirishning eko-educologik mexanizmi, talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirish samaradorligi tadqiq etilgan. Shuningdek, Talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirish mazmuni, mazkur jarayonning arxitektonikasi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pedagogik rakurs, ekologik mas'uliyat madaniyati, nazariy-tarixiy asos, eko-educologik mexanizm, konseptualizatsiya, tarixiy ekskurs, arxitektonika, kompleks metodologik yondashuv, sinergetik yondashuv.

СОДЕРЖАНИЕ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У УЧАЩИХСЯ, СТРУКТУРА И ОПИСАНИЕ ЭТОГО ПРОЦЕССА

Ибрагимова Шахлохон Ойтурахоновна

Ферганский государственный университет, старший преподаватель (PhD).

Аннотация.

В данной статье рассматриваются теоретические и исторические основы проблемы формирования культуры экологической ответственности с педагогической точки зрения, концептуальные основы формирования культуры экологической ответственности у учащихся, эко-образовательный механизм формирования культуры экологической ответственности у учащихся, а также эффективность формирования культуры экологической ответственности у учащихся. Анализируются также методологические аспекты проблемы формирования культуры экологической ответственности с педагогической точки зрения.

Ключевые слова: педагогическая перспектива, культура экологической ответственности, теоретические и исторические основы, экообразовательный механизм, концептуализация, историческая экскурсия, архитектоника, комплексный методологический подход, синергетический подход.

THE CONTENT OF DEVELOPING A CULTURE OF ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY IN STUDENTS, THE ARCHITECTURE AND DESCRIPTION OF THIS PROCESS

Ibragimova Shaxloxon Oyturaxonovna

Fergana State University, Senior Lecturer (PhD).

Abstract.

This article examines the theoretical and historical foundations of the problem of developing a culture of environmental responsibility from a pedagogical perspective, the conceptual foundations of developing a culture of environmental responsibility in students, the eco-educational mechanism of developing a culture of environmental responsibility in students, and the effectiveness of developing a culture of environmental responsibility in students. The methodological aspects of the problem of developing a culture of environmental responsibility from a pedagogical perspective are also analyzed.

Keywords: pedagogical perspective, culture of ecological responsibility, theoretical and historical basis, eco-educational mechanism, conceptualization, historical excursion, architectonics, complex methodological approach, synergistic approach.

Kirish. Talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirish – bu pedagogika va psixologiyaning integrativ

fenomeni bo'lib, uning asosiy vazifasi talabalarda atrof-muhitga nisbatan ongli, gumanistik va ijtimoiy mas'uliyatli munosabatni shakllantirishdan iborat. Bu fenomenning mazmuni kompleks xarakterga ega bo'lib, uning tarkibida kognitiv, aksiologik va faoliyatli komponentlar birgalikda amal qiladi. Kognitiv komponent talabalarda tabiat, uning ekotizimlari va inson faoliyatining ekologik oqibatlari haqida bilimlarni shakllantirishni nazarda tutadi. Bu komponent orqali talabalar global va mahalliy ekologik muammolarni tushunadi, atrof-muhitdagi o'zgarishlarning sabablari va oqibatlarini tahlil qila oladi hamda barqaror rivojlanish konsepsiyasini o'z hayotiga tatbiq etishni o'rganadi.

Zamonaviy jamiyat ekologik tahdidlar, tabiiy resurslarning qisqarishi va atrof-muhitning ifloslanishi kabi muammolarga duch kelayotgan bir pallada, ekologik masalalarning ta'lim makonida oqilona joylashtirilishi talab etiladi. Ayniqsa, talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini shakllantirishda kognitiv komponent – ekologik bilimlar tizimini anglash – qaror topishi kerak bo'lgan muhim omil hisoblanadi. U nafaqat nazariy bilimlarni o'z ichiga oladi, balki talabani atrof-muhitga nisbatan ongli va tahlilchan fikrlashga yo'naltiruvchi asosiy tuzilma sifatida xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Pedagogik rakursda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirish muammosining nazariy-tarixiy asoslari, talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirishning konseptual asoslari, talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirishning eko-edukologik mexanizmi hamda talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirish samaradorligi E. Amu, R. Mizusava, F. A. Randriamahafaly, A. Schick, A. Barvin, N. L. Zayas, G. Corsi, M. Steneken, J. Stokken, L. G. Temple, T. V. Anisimova, A. Gorelov, O. E. Kalinina, G. A. Paputkova, O. E. Perfilova, R. Seyitjanova, Q. Abdurahimov, I. X. Ayubova, P. Berdanova, N. Bozorova, R. X. Djurayev, N. Isakulova, Sh. Kamolxo'jayev, A. Malikova, M. E. Musayeva, V. Nikitin, N. O'. Nishonova, X. Norbo'tayev, T. Saparov, V. N. Sattorov, X. Tog'ayev, E. O. Turdiqulov kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyati pedagogik jarayonda bilim, tafakkur va amaliy faoliyatni uyg'unlashtiruvchi muhim fenomen sifatida qabul qilinadi. Uning tarkibiy qismi bo'lgan kognitiv komponent esa talabalarda ekologik bilimlarni shakllantirish, atrof-muhit bilan bog'liq muammolarni tushunish va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Bu komponent nafaqat nazariy bilimlarni o'z ichiga oladi, balki talaba fikrining ekologik ong va mas'uliyat asosida rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kognitiv komponentning mazmuni asosan quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

1. **Tabiat va ekotizimlar qonuniyatlari haqida bilimlar** – talabalar biologik xilma-xillik, energiya aylanishi, ekotizimlarda muvozanat, tabiiy resurslardan samarali foydalanish kabi jarayonlarni anglaydi. Bu bilimlar ularda tabiatni tizimli tushunish va uning ichki mexanizmlarini tahlil qilish qobiliyatini shakllantiradi.

2. **Inson faoliyatining ekologik oqibatlari** – talabalar insonning turli faoliyatlari, shu jumladan, sanoat, transport va qishloq xo'jaligi bilan bog'liq ekologik tahdidlar haqida to'liq ma'lumotga ega bo'ladi. Bu orqali ular global va mahalliy darajadagi ekologik muammolarni baholash va ularni kamaytirishga yo'naltirilgan fikrlashni rivojlantiradilar.

3. **Barqaror rivojlanish va ekologik siyosat** – kognitiv komponent talabalarda barqaror rivojlanish prinsiplari, BMTning barqaror rivojlanish maqsadlari, milliy va xalqaro ekologik standartlar haqida bilimlarni o'zlashtirishni nazarda tutadi. Bu bilimlar talabalarni ijtimoiy mas'uliyat va global ekologik qarashlarga ega bo'lishini ta'minlaydi.

4. **Ekologik axborot va tahlil qobiliyatlari** – talabalar turli manbalardan (ilmiy maqolalar, davlat hujjatlari, axborot texnologiyalari) ekologik ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va amaliy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini egallaydi. Bu, o'z navbatida, ularning ekologik bilimlarini amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Pedagogik jihatdan kognitiv komponent talabalarda ekologik bilimlardan ekologik ong va munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Uning amalga oshirilishi uchun interaktiv usullar, debatlar, muammo asosida o'qitish, loyihaviy faoliyat va tadqiqotlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Bu talabalarni faqat nazariy bilimlarni qo'llaydigan subyektdan emas, balki ekologik qarorlar qabul qilish va atrof-muhitni muhofaza qilishda faol ishtirok etuvchi shaxsga aylantiradi. Shu tariqa, talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirishning kognitiv komponenti ularning barqaror rivojlanishga moslashgan, atrof-muhitni tushunadigan va ekologik mas'uliyatli fikrlay oladigan shaxs sifatida shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. U nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish, global va mahalliy ekologik masalalarni tushunish hamda ularni hal qilishda aqliy va pedagogik imkoniyatlar yaratadi, shu bilan birga talabalarining ekologik kompetentligi va mas'uliyatini mustahkamlaydi.

Talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini shakllantirish jarayonida aksiologik komponent talabalarining ekologik qadriyatlar, axloq va etika, barqaror rivojlanish prinsiplariga bo'lgan munosabatini rivojlantirishga qaratilgan. U kognitiv komponent orqali o'zlashtirilgan ekologik bilimlarning amaliyotda samarali qo'llanilishi va emotsional ongga aylantirilishini ta'minlaydi. Aksiologik komponent talabani nafaqat ekologik bilimga ega, balki atrof-muhit bilan ma'naviy va etik jihatdan uyg'un munosabatda bo'lgan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Aksiologik komponent talabalarda ekologik qadriyatlar, etika va axloqiy me'yorlarni rivojlantirishni ta'minlaydi. Bu orqali ular tabiatga gumanistik munosabatni shakllantirish, barqaror rivojlanishning etik prinsiplarini qabul qilish va jamiyatda ekologik mas'uliyatli faol shaxs sifatida harakat qilish qobiliyatini egallaydi. Shu bilan birga, aksiologik komponent talabalarining ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlarini ekologik nuqtai nazar bilan uyg'unlashtirishni, ularning ekologik ongini mustahkamlashni maqsad qiladi.

Aksiologik komponent talabalarda tabiatga nisbatan gumanistik qarashlar, atrof-muhitni muhofaza qilish mas'uliyati va barqaror rivojlanish prinsiplarini qadrlashni o'rgatadi. Bu komponent orqali talabalarda ekologik hurmat, inson va tabiat o'rtasidagi hamkorlik, shuningdek, kelajak avlodlar uchun barqaror muhitni saqlash kabi qadriyatlar shakllanadi. Talaba ekologik qonun-qoidalarni, tabiat resurslaridan oqilona foydalanishni va ekologik axloqni hayotda qo'llashni o'rganadi.

Aksiologik komponentning muhim yo'nalishi talabalarda ekologik mas'uliyat hissini rivojlantirishdan iborat. Bu orqali talaba atrof-muhitdagi o'zgarishlar, tabiatning ifloslanishi va global ekologik tahdidlar uchun shaxsiy mas'uliyatni his qiladi. Ekologik qadriyatlar va axloqiy me'yorlar talabalarda emotsional reaksiyalar va his-tuyg'ularni shakllantirishga xizmat qiladi, bu esa ularning ekologik faoliyatga bo'lgan qiziqishi va ishtirokini oshiradi.

Aksiologik komponent talabalarda barqaror rivojlanishning etik va madaniy jihatlarini tushunishni ta'minlaydi. Bu talabalarni nafaqat bugungi kunning ekologik muammolarini tushunishga, balki ularni kelajak avlodlar uchun hal etishga yo'naltiruvchi ijtimoiy va axloqiy qarashlar bilan ta'minlaydi. Talabalar barqaror hayot tarzini qadrlashni, energiya va tabiiy resurslarni tejashni hamda ekologik jihatdan ongli harakat qilishni o'rganadilar.

Pedagogik jihatdan aksiologik komponentni rivojlantirishda interaktiv usullar, debatlar, ijtimoiy loyiha ishlari va talabalarining jamoaviy faoliyati muhimdir. Shu yo'l bilan talaba ekologik qadriyatlarni amaliyotda qo'llash, jamoaviy ekologik masalalarni hal qilish va axloqiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini egallaydi. Shuningdek, aksiologik komponent talabalarga global va mahalliy ekologik qarorlar qabul qilishda insoniy qadriyatlarni e'tiborga olishni o'rgatadi. Shu tariqa, talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirishning aksiologik komponenti – bu talabaning ekologik qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va barqaror rivojlanish prinsiplariga asoslangan ongini shakllantirish tizimidir. U kognitiv bilimlarni amaliyot va hissiy ongga tatbiq etishga, talabani ongli, mas'uliyatli va ekologik jihatdan gumanist shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Aksiologik komponent talabalarining ekologik mas'uliyatini mustahkamlash, ularni tabiatni hurmat qilishga va atrof-muhitni himoya qilishga yo'naltiruvchi asosiy pedagogik vositadir.

Talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirishning pedagogik jarayonida faoliyatli komponent eng muhim tarkibiy elementlardan biri hisoblanadi. U talabalarining ekologik bilim va qadriyatlari faqat nazariy tushuncha darajasida qolmasdan, amaliyotda qo'llanilishi, shu bilan birga shaxsiy va ijtimoiy faoliyatga integratsiya qilinishiga yo'naltirilgan. Faoliyatli komponentning asosiy vazifasi – talabada ekologik bilimlarning amaliy qiymatini anglatish, ularni mustaqil faol harakatlarga yo'naltirish va atrof-muhit bilan uyg'un munosabatni hayot tajribasiga tatbiq etishdan iborat.

Faoliyatli komponent talabalarining ekologik bilim va qadriyatlarni amaliyotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Bu bosqichda talaba auditoriyada va auditoriyadan tashqari tadbirlarda ishtirok etadi, masalan: laboratoriya va tadqiqot ishlari, ekologik ekskursiyalar, ekologik loyihalar va dasturlar, tabiatni muhofaza qilish hamda resurslardan tejankorlik bilan foydalanish tadbirlari. Amaliyot orqali talabalar ekologik qonuniyatlarni o'z faoliyatida tatbiq etishni o'rganadi, ekologik qarorlarni qabul qilishda mas'uliyatni his qiladi va barqaror rivojlanish prinsiplarini hayotda qo'llay oladi.

Faoliyatli komponentning mazmuni qator tarkibiy elementlarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, bu ekologik loyihaviy faoliyatdir. Talabalar maktab va universitet muhitida, shuningdek, mahalliy jamoalar bilan hamkorlikda amaliy tadqiqotlar olib boradi, masalan, ekologik monitoring, biologik xilma-xillikni saqlash, chiqindi materiallarni qayta ishlash va resurslardan oqilona foydalanish loyihalari. Ushbu faoliyat talabalarni mustaqil tadqiqot va ijtimoiy loyihalar orqali ekologik masalalarni amaliyotda hal qilishga o'rgatadi.

Ikkinchidan, faoliyatli komponent simulyativ va laboratoriya tadbirlarini o'z ichiga oladi. Bu bosqichda talaba turli ssenariylar orqali ekologik qarorlar qabul qilishni mashq qiladi, laboratoriya va dala sharoitida tajriba olib boradi, muammoli vaziyatlarni tahlil qiladi va ularni hal qilish strategiyalarini ishlab chiqadi. Shu yo'l bilan ekologik bilimlar amaliy ko'nikmalarga aylantiriladi va talaba shaxsiy mas'uliyatni his qiladi.

Uchinchidan, faoliyatli komponent jamoaviy va ijtimoiy faollikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Talabalar ekologik tadbirlar, aksiyalar va ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish orqali hamkorlikda ishlashni, ekologik qarorlarni jamoa bilan muvofiqlashtirishni va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishni o'rganadilar. Bu esa ularning barqaror rivojlanish tamoyillarini amaliy hayotga tatbiq etish qobiliyatini oshiradi. Shuningdek, faoliyatli komponent shaxsiy va professional faoliyat bilan integratsiyani ta'minlaydi.

XULOSA. Talabalar ekologik bilim va qadriyatlarni turli fanlar, ixtisosliklar hamda kasbiy faoliyat bilan uyg'unlashtiradi. Masalan, biologiya va fizika fanlarida olingan ekologik bilimlarni sinfdan tashqari loyihalarda qo'llash, tarix va geografiya fanlarida ekologik vaziyatlarni tahlil qilish, san'at va madaniyat orqali ekologik qadriyatlarni targ'ib etish orqali talabalar ekologik kompetentligini kengaytiradilar. Pedagogik nuqtai nazardan, faoliyatli komponent talabalarda faol o'qitish metodlarini tatbiq etishni talab qiladi. Ushbu metodlar – loyiha ishlari, case-study, ekskursiyalar, ijtimoiy va ekologik tadbirlar – talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, ekologik qarorlarni tahlil qilish va muammolarga ijodiy yechim topish qobiliyatini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, ularning ekologik mas'uliyati va ekologik ongini amaliy faoliyat orqali shakllantiradi, bu esa kelajakda barqaror rivojlanish va ijtimoiy mas'uliyatga asoslangan shaxs sifatida yetuk bo'lib yetishishlarini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ahmadaliyev Yu. I. *Etnoekologiya (geografik jihatlar)*. – Farg'ona: Nashriyot, 2021.
2. *Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati*. – Toshkent, 2010. – B. 633.
3. Meliboyev A. R. Malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarga ekologik ta'lim berishga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari: 13.00.01 – Umumiy pedagogika va ta'lim tarixi: ped. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2008. – 19 b.
4. Nishonova N. O'. Umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirish (adabiy ta'lim jarayonida): ped. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2001. – 14 b.